

01
Ο Μιχάλης Κοσμόπουλος
στην Ίκλαινα Μεσσηνίας.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ
ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ

«Ο ελληνικός πολιτισμός διακρίνεται από συνέχεια»

Βραβευμένος αρχαιολόγος και πανεπιστημιακός δάσκαλος, μαχητικός Έλληνας του εξωτερικού, ταξίδεψε στη Βόρειο Αμερική κρατώντας ένα πτυχίο Ιστορίας και Αρχαιολογίας από το Καποδιστριακό. Πήρε το διδακτορικό του από το Πανεπιστήμιο Washington στο Σαιντ Λούις (ΗΠΑ, 1989), άρχισε να εκπαιδεύει φοιτητές του Πανεπιστημίου της Μανιτόμπα στις Κλασικές Σπουδές (Καναδάς, 1989-1998), για να συνεχίσει τη διδασκαλία στο Πανεπιστήμιο του Μιζούρι ως τακτικός καθηγητής Αρχαιολογίας (ΗΠΑ, 2001-). Από το 2006 διευθύνει τις ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην Ίκλαινα Μεσσηνίας. Τον Απρίλιο του 2019 εξελέγη αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Συνέντευξη στην Αγγελική Ροβάτσου

Τακτικός καθηγητής Αρχαιολογίας και κάτοχος της Διακεκριμένης Έδρας («Endowed Chair») Ελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Μιζούρι των Ηνωμένων Πολιτειών, ο Μιχάλης Κοσμόπουλος άρχισε τη σταδιοδρομία του ως καθηγητής Κλασικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Μανιτόμπα στον Καναδά. Και τα δύο πανεπιστήμια έχουν βραβεύσει τη διδασκαλία του ενώ έχει επιπλέον τιμηθεί με το ανώτατο βραβείο διδασκαλίας του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Αμερικής (Archaeological Institute of America Excellence in Undergraduate Teaching Award).

Έλληνας της διασποράς, στρατεύτηκε στην προάσπιση και διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στη διαχρονία του. Ίδρυσε τα Κέντρα Ελληνικού Πολιτισμού στη Μανιτόμπα και στο Μιζούρι, εγκαθίδρυσε προγράμματα και πτυχία ελληνικών σπουδών, δημιούργησε δύο προγράμματα σπουδών στην Ελλάδα: α) Το «Εξάμηνο στην Ελλάδα» (Semester in Greece), κάθε άνοιξη, με βάση την Αθήνα και εκπαιδευτικά ταξίδια στην Ελλάδα, και β) ένα θερινό πρόγραμμα στην Πύλο, στο πλαίσιο της ανασκαφής στην Ίκλαινα. Ίδρυσε την Καναδική Επιτροπή για την Επιστροφή των Γλυπτών του Παρθενώνα, όντας ιδρυτικό μέλος της αντίστοιχης Αμερικανικής. Με εκατοντάδες διαλέξεις, με εκδηλώσεις, με συνέδρια, αξιοποιώντας τόσο αμερικανικά όσο και καναδικά ΜΜΕ, έχει παρουσιάσει σε βάθος τα ελληνικά θέματα στο ευρύ κοινό.

Στο επιστημονικό του έργο συγκαταλέγονται 16 βιβλία και πάνω από 100 άρθρα και μελέτες για ευρύ φάσμα αρχαιολογικών και ιστορικών θεμάτων. Ανάμεσα στις πολλές ανασκαφικές έρευνές του, ξεχωρίζει το υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας «Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Ίκλαινας». Ο προϊστορικός χώρος της Ίκλαινας, που απέδωσε σπουδαία αρχαιολογικά ευρήματα, επέτρεψε στον ανασκαφέα της να προσεγγίσει υπό νέο φως τη δημιουργία της αρχαίας πόλης-κράτους.

—Είστε απόφοιτος του Εκπαιδευτηρίου Αναβρύτων για το οποίο γνωρίζουμε ελάχιστα. Ιδρύθηκε το 1950 ως ιδιωτικό, ισότιμο των δημοσίων, και σφραγίστηκε από τρεις επιλογές: να είναι ένα οικοτροφείο δυτικοευρωπαϊκού τύπου, να εφαρμόσει το παιδαγωγικό σύστημα του Kurt Hahn και να προσφέρει την κατάλληλη ελληνική διαπαιδαγώγηση στον τότε διάδοχο Κωνσταντίνο. Το 1977 επετράπη για πρώτη φορά η φοίτηση σε μη οικοτρόφους. Το 1978 διαβαίνουν το κατώφλι του γυναικές, καθηγήτριες και μαθήτριες. Το 1991 το οικοτροφείο καταργείται. Για κάποιους τα Ανάβρυτα χάνουν τότε τη δομική ιδιαιτερότητα της λειτουργίας τους. Ποια είναι η δική σας αποτίμηση του σχολείου; Τι αναμνήσεις έχετε κρατήσει;

Στα Ανάβρυτα εισήλθα ως εξωτερικός μαθητής το 1978, όταν πια το σχολείο είχε γίνει δημόσιο και είχε αρχίσει να δέχεται μη οικοτρόφους. Μέχρι τότε είχε διακριθεί για τη διδασκαλία των θετικών επιστημών αλλά, το 1977, ιδρύθηκε και το Πρότυπο Κλασικό Λύκειο, στο οποίο δίδασκαν εξαιρετικοί καθηγητές — φιλόλογοι, ιστορικοί και αρχαιολόγοι. Τα τρία χρόνια που πέρασα στο Κλασικό αυτό Λύκειο ήταν καθοριστικά για τη μετέπειτα πορεία μου, γιατί μου επέτρεψαν να αποκτήσω γερές βάσεις για τη γνώση της αρχαίας Ελλάδας και με βοήθησαν να συστηματοποιήσω την αγάπη μου για την αρχαιολογία και την ιστορία. Επί προσωπικού επιπέδου, στα Ανάβρυτα δημιούργησα ουσιαστικές και πραγματικές φιλίες που με συντροφεύουν μέχρι σήμερα.

—Επιλέξατε για την έρευνά σας την Προϊστορική περίοδο. Υπήρξε κάποιο ερέθισμα;

Από παιδί με είχαν συνεπάρει οι αρχαίοι πολιτισμοί, με τους μύθους και τους θρύλους τους. Στο Πανεπιστήμιο η αγάπη μου για τους πολιτισμούς αυτούς μετατράπηκε σε επιστημονικό ενδιαφέρον για τη μελέτη της προϊστορικής Ελλάδας, του κυκλαδικού, του μινωικού και του μυκηναϊκού πολιτισμού. Θα πρέπει, όμως, να σας πω ότι ήδη από τα φοιτητικά μου χρόνια θεωρούσα ότι η τεχνητή διάσπαση του ελληνικού πολιτισμού σε

02

Στο Ματσάκειο Κέντρο Ελληνικού Πολιτισμού, στο Πανεπιστήμιο του Μιζούρι.

02**03**

Μαθήματα για την Ελλάδα σε μαθητές δημοτικών σχολείων.

03

περιόδους χωρισμένες με αδιαπέραστα στεγανά αποτελεί εμπόδιο στην επιστημονική έρευνα. Η εξειδίκευση είναι μεν απαραίτητη, αλλά πρέπει να συνοδεύεται από μια γενικότερη γνώση της ιστορίας και των αρχαίων γραπτών πηγών. Οπότε, αν και η προϊστορική αρχαιολογία αποτέλεσε τον βασικό τομέα του επιστημονικού μου ενδιαφέροντος, τόσο στα φοιτητικά όσο και στα μετέπειτα βήματά μου προσπάθησα να αναπτύξω μια ευρύτερη εποπτεία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

—Κρατώντας ένα πτυχίο με άριστα από το Καποδιστριακό, προτού διαβείτε τον Ατλαντικό περάσατε έναν χρόνο στη Σορβόνη (1983). Την επόμενη χρονιά παρακολουθήσατε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την ενάλια αρχαιολογία που οργάνωσε στην Ελλάδα το Συμβούλιο της Ευρώπης. Διανύσατε ένα στάδιο διερεύνησης; Απλώς ικανοποιούσα τη δική μου περιέργεια και τα προσωπικά μου ενδιαφέροντα για τον γαλλικό πολιτισμό, ιδιαίτερα τη γαλλική λογοτεχνία, από τη μια πλευρά, και για την υποβρύχια αρχαιολογία από την άλλη.

—Ακολούθησαν μεταπτυχιακές σπουδές στις ΗΠΑ και όταν ολοκληρώσατε το διδακτορικό σας μεταναστεύσατε στον Καναδά. Τον Καναδά τον επιλέξατε, σας επέλεξε ή ήταν μια ευτυχής σύμπτωση;

Ως φοιτητής είχα την τύχη να ανασκάψω στις Μυκίνες με τον αείμνηστο Γεώργιο Μυλωνά, ο οποίος και με βοήθησε να βρω υποτροφία για το Πανεπιστήμιο Washington, στο Σαιντ Λούις. Έτσι, μόλις αποφοίτησα από το Πανεπιστήμιο της Αθήνας το καλοκαίρι του 1985, έφυγα για τις ΗΠΑ. Το 1989, χρονιά κατά την οποία τελείωσα το διδακτορικό μου, μου προσφέρθηκε η θέση Επίκουρου Καθηγητή Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Μανιτόμπα και έφυγα για τον Καναδά. Η αλήθεια είναι ότι αμφιταλαντεύτηκα πριν δεχθώ, γιατί η Μανιτόμπα είναι ένα από τα πιο παγωμένα μέρη της βορειοαμερικανικής ηπείρου, αλλά ήμουν νέος και το θεώρησα ως περιπέτεια και ευκαιρία να γνωρίσω τη μεγάλη αυτή χώρα. Επιπλέον, ο Καναδάς έχει ευρωπαϊκό χαρακτήρα, με έντονη γαλλική κουλτούρα, και αποτελούσε τελείως διαφορετική εμπειρία από εκείνη των ΗΠΑ. Θυμάμαι ακόμα πόσο χάρηκα την πρώτη φορά που διέσχισα τα σύνορα ΗΠΑ-Καναδά με το αυτοκίνητο, γιατί είδα χιλιόμετρα αντί για μίλια, και τις θερμοκρασίες σε βαθμούς Κελσίου αντί για Φαρενάιτ — βέβαια η χαρά αυτή μετριάσθηκε όταν έπιασαν τα πρώτα κρύα και η θερμοκρασία έπεσε στους -40 βαθμούς!

—Από το πλούσιο βιογραφικό σας δύο στοιχεία μου φάνηκαν πολύ ξεχωριστά. Το ένα είναι ότι αναπτύξατε μια ιεραποστολική, θα έλεγα, δράση κηρύττοντας τον αρχαίο, και όχι μόνο, ελληνικό πολιτισμό. Το 1995 ιδρύσατε στο Πανεπιστήμιο της Μανιτόμπα το «Κέντρο Ελληνικού Πολιτισμού», το μοναδικό πανεπιστημιακό κέντρο στον Καναδά αφιερωμένο στη μελέτη της αρχαίας, βυζαντινής και νεότερης Ελλάδας. Το 2004 ιδρύσατε το Ματσάκειο Κέντρο Ελληνικού Πολιτισμού στο Πανεπιστήμιο του Μιζούρι. Θα σας ζητούσα να μας μιλήσετε για αυτά: Πόσα ανάλογα Κέντρα υπάρχουν σήμερα στη Βόρεια Αμερική; Συνεργάζεστε μεταξύ σας και ποια ανταπόκριση βρίσκετε; Πώς βλέπετε το μέλλον τους; Πραγματικά, όταν βρέθηκα στο εξωτερικό ένιωσα πολύ έντονη την ανάγκη να κρατήσω ζωντανές τις ρίζες μου και τη σχέση μου με την Ελλάδα, ίσως γιατί μου έλειπε (και μου λείπει) η Ελλάδα πολύ. Βλέποντας από τη μια πλευρά τη δίψα των φοιτητών μου να μάθουν για τον ελληνικό πολιτισμό και από την άλλη τον αγώνα και την αγωνία των ξενιτεμένων μας να διατηρήσουν και να κληροδοτήσουν στα παιδιά τους την εθνική μας ταυτότητα, γεννήθηκε μέσα μου αυτή η «ιεραποστολική», όπως την περιγράφετε, ανάγκη να αγωνισθώ όσο μπορώ για τον ελληνισμό και τις ελληνικές σπουδές. Η σκληρή αλήθεια είναι ότι με κάθε νέα γενιά ο ελληνισμός της Αμερικής αργοσβήνει, καθώς τα παιδιά μας που γεννιούνται εκεί αφομοιώνονται στις τοπικές κοινωνίες όλο και πε-

04
Με φοιτητές
στην Ίκλαινα.

05
Στιγμιότυπο από
την ανασκαφή
στην Ίκλαινα.

ρισσότερο. Από τη δική μου πλευρά, θεώρησα ότι ένας αποτελεσματικός τρόπος για να μπορέσουμε να διατηρήσουμε την εθνική μας ταυτότητα στο εξωτερικό είναι η παιδεία. Τα δύο πανεπιστημιακά Κέντρα που ίδρυσα στον Καναδά και στις ΗΠΑ έχουν εξελιχθεί σε κόμβους μελέτης και διδασκαλίας του ελληνικού πολιτισμού και για τους φοιτητές και για τις ευρύτερες κοινότητες. Τα Κέντρα αυτά, με τις βιβλιοθήκες, τα εκθέματα και τις εκδηλώσεις τους, αποτελούν βασικούς άξονες διατήρησης της ταυτότητας των τοπικών ελληνικών κοινοτήτων, αλλά και διαμόρφωσης ρεύματος φιλελληνισμού στο ευρύτερο αμερικανικό και καναδικό κοινό. Αρκεί να σας πω ότι το Ματσάκειο Κέντρο στο Πανεπιστήμιο του Μιζούρι έχει δεχθεί πάνω από 3.000 επισκέπτες, η πλειονότητα των οποίων είναι Αμερικανοί!

Σε ό,τι αφορά σε άλλες εστίες ελληνικών σπουδών στη Βόρειο Αμερική, υπάρχουν τα μεγάλα Κέντρα στα Πανεπιστήμια του Χάρβαρντ, της Καλιφόρνια στο Λος Άντζελες και αλλού, αλλά υπάρχουν επίσης και Έδρες Ελληνικών Σπουδών, σαν τη δική μου στο Μιζούρι. Στα πανεπιστήμια αυτά δουλεύουμε όλοι με σύστημα και ενθουσιασμό για να προωθήσουμε τις ελληνικές σπουδές. Σε ό,τι αφορά τον συντονισμό αυτών των Κέντρων, το 2015 οργάνωσα στο Σαιντ Λούις συνάντηση με τους ομολόγους μου από τα άλλα πανεπιστήμια της Αμερικής, με τη συνεργασία του Γενικού Προξενείου στο Σικάγο, και έγινε μία πρώτη προσπάθεια σχεδιασμού και συντονισμού των προσπαθειών μας. Η υλοποίηση αυτού του σχεδιασμού προχωρεί με αργούς ρυθμούς.

—Το δεύτερο στοιχείο που ξεχώρισα ήταν οι πολλές βραβεύσεις για τη διδασκαλία σας, με αποκορύφωμα το Βραβείο του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Αμερικής για την αριστεία στη διδασκαλία (Archaeological Institute of America Excellence in Undergraduate Teaching Award). Έχουμε ακουστά ότι οι φοιτητές σας, τους οποίους έχετε εκπαιδεύσει στην αρχαιολογική θεωρία και μεθοδολογία στα ελληνικά ανασκαφικά συμφραζόμενα, επιστρέφουν στην πατρίδα τους ενθουσιασμένοι. Τα βραβεία όμως με τα οποία έχετε τιμηθεί αφορούν ασφαλώς και τη διδασκαλία στην αίθουσα και το αμφιθέατρο. Τι νομίζετε ότι κάνει την εν γένει διδασκαλία σας ξεχωριστή;

Δεν ξέρω εάν θα χαρακτήριζα τη διδασκαλία μου «ξεχωριστή» — απλώς έχω μεγάλο πάθος και για την Ελλάδα και για τη διδασκαλία των νέων, και ελπίζω ότι αυτό περνά στις παραδόσεις μου. Από πλευράς περιεχομένου της διδασκαλίας, πιστεύω ακράδαντα στις ανθρωπιστικές αξίες του ελληνικού πολιτισμού και στην ανάγκη διδασκαλίας των αξιών αυτών. Η Ελλάδα και ο πολιτισμός της δεν είναι αντικείμενα θεωρητικής μελέτης, αποκομμένα από την καθημερινή ζωή. Έχουν πρακτική σημασία για τον σύγχρονο άνθρωπο, με την έννοια ότι μας προσφέρουν τα εργαλεία για να κατανοήσουμε και τον εσωτερικό μας κόσμο και την κοινωνία μας. Οι νέοι ανταποκρίνονται πολύ θετικά στη διδασκαλία των αξιών αυτών και αντιλαμβάνονται πόση σημασία έχει η Ελλάδα στη ζωή τους. Για τους εκατοντάδες φοιτητές που έχουν συμμετάσχει στα προγράμματα σπουδών τα οποία προσφέρουμε στην Ελλάδα, η γνώση του ελληνικού πολιτισμού συνδυάζεται και με συναισθηματικούς δεσμούς, γιατί αναπτύσσουν βαθιά αγάπη για την πατρίδα μας και τους ανθρώπους της. Είναι χαρακτηριστικό ότι αρκετοί από τους Αμερικανούς φοιτητές μας όταν επιστρέψουν στην Αμερική μάς λένε όχι απλώς ότι η Ελλάδα τους λείπει, αλλά ότι αισθάνονται *νοσταλγία* (η αγγλική λέξη είναι «homesick» και δηλώνει τη νοσταλγία για την πατρίδα)!

—Εκτός από τις ανασκαφές σας στην Ίκλαινα και την Ελευσίνα, έχετε στο ενεργητικό σας ανασκαφές που περιλαμβάνουν τις Μυκίνες, την Πύλο, την Επίδαυρο, την αρχαία Κόρινθο, την Ιθάκη, τη Νάζο, τον Ωρωπό και την Ολβία στην Ουκρανία. Ποιο οδοιπορικό σάς οδήγησε σε αυτούς τους αρχαιολογικούς χώρους; Τι τράβηξε το ενδιαφέρον σας, τι αποκομίσατε;

ΠΑΛΙΕΣ
ΛΑΤΡΕΙΕΣ
ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ
ΣΒΗΝΟΥΝ, ΑΛΛΑ
ΤΑ ΟΡΑΤΑ
ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΩΝ
ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΩΝ
ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΟΥΣ
ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΝ
ΩΣ ΤΟΠΟΙ
ΜΝΗΜΗΣ.

04

05

Όπως ανέφερα πιο πάνω, παρόλο που το άμεσο ερευνητικό μου πεδίο είναι η προϊστορική αρχαιολογία, πάντα θεωρούσα απαραίτητη την απόκτηση ευρύτερης γνώσης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Έτσι, ορισμένες από τις ανασκαφές αυτές (Βοϊδοκοιλιά, Μυκίνες, Ιθάκη, Νάξος) ήταν σε προϊστορικές θέσεις. Άλλες, όπως η Επίδαυρος, η Αρχαία Κόρινθος και η Ολβία, καθώς και η επιφανειακή έρευνα στον Ωρωπό, ήταν σε θέσεις της Κλασικής και της Ελληνιστικής εποχής και της περιόδου της Ρωμαιοκρατίας. Από πλευράς συναισθηματικής εμπειρίας, ξεχωρίζει η ανασκαφή στην Ολβία και η συγκίνηση που ένιωσα ως Έλληνας αρχαιολόγος βλέποντας ελληνικά αντικείμενα να αναδύονται από το έδαφος μιας τόσο μακρινής χώρας!

—Μελετώντας την Ελευσίνα της 2ης χιλιετίας π.Χ. χρειάστηκε να αναδιφήσετε στο αρχαιολογικό υλικό που κληροδότησαν οι παλαιές ανασκαφές οι οποίες, ξεκινώντας από τη δεκαετία του 1880, εύλογα εμφάνιζαν πλήθος μεθοδολογικών προβλημάτων. Επιμείνατε στη στρωματογραφία και την αποκαταστήσατε. Στο Μέγαρον Β είδατε την «έπαυλη» μιας εξέχουσας οικογένειας ή του τοπικού άρχοντα και ταυτόχρονα έναν ιερό τόπο όπου τελούνταν θυσίες με καύση ζώων. Η τοπική αριστοκρατία, λέτε, στην Πρώιμη Μυκηνναϊκή περίοδο έχει την τάση να ιδρύει ένα ελεγχόμενο κέντρο λατρείας. Το Μέγαρον Β και τα συνδεδεμένα κτίσματα σώζονταν ακόμη στους πρωτογεωμετρικούς και γεωμετρικούς χρόνους. Συνιστούσαν ένα «lieu de mémoire», έναν τόπο μνήμης. Πώς συμβάλλουν τα τεκμήρια της Εποχής του Χαλκού στην κατανόηση της καταγωγής των Ελευσίνιων Μυστηρίων;

Πραγματικά, η αποκατάσταση της στρωματογραφίας ήταν επίπονη, λόγω τόσο του αποσπασματικού χαρακτήρα των ημερολογίων (μην ξεχνάμε ότι οι πρώτες συστηματικές ανασκαφές ξεκίνησαν στα τέλη του 19ου αιώνα), όσο και της αποσύνδεσης πολλών ευρημάτων στις αποθήκες του μουσείου από τις καρτέλες προέλευσής τους. Η μελέτη κράτησε πάνω από 20 χρόνια και οφείλω να ευχαριστήσω την επιμελήτρια του Μουσείου της Ελευσίνας Καλλιόπη Παπαγγελή για την αμέριστη βοήθειά της όλα τα χρόνια της έρευνας. Τα συμπεράσματα της μελέτης ήταν συναρπαστικά, γιατί κατέδειξαν τη συνέχεια της χρήσης της Ελευσίνας από τα μυκηνναϊκά χρόνια στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Είναι κάτι που είχε προτείνει παλαιότερα ο Γεώργιος Μυλωνάς, αλλά τα λανθασμένα συμπεράσματα κάποιων μελετών τη δεκαετία του 1980 είχαν καταφέρει να περάσουν στη βιβλιογραφία και δημιουργούσαν μία διαστρεβλωμένη αντίληψη της ιστορίας του μεγάλου αυτού αρχαίου ελληνικού Ιερού. Η μελέτη των αδημοσίευτων ευρημάτων των ανασκαφών κατέδειξε ότι η Ελευσίνα δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ και ότι η λατρεία της Δήμητρας αναπτύχθηκε κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου επάνω στα ερείπια λατρευτικού κτιρίου της Μυκηνναϊκής εποχής — ενός «lieu de mémoire». Γενικά, είναι πια αποδεδειγμένο ότι ο ελληνικός πολιτισμός διακρίνεται από συνέχεια. Στον τομέα της θρησκείας, παλιές λατρείες μπορεί να σβήνουν, αλλά τα ερείπια των λατρευτικών οικοδομημάτων τους όχι μόνο παραμένουν ορατά, αλλά λειτουργούν ως Τόποι Μνήμης που, σε συνδυασμό με την προφορική παράδοση και άλλους σύνθετους παράγοντες, διαμορφώνουν τις νέες λατρείες.

—Αντιμετωπίζετε το πρόβλημα των σχέσεων της Ελευσίνας και της Αθήνας κατά τη Μυκηνναϊκή εποχή. «Κατά την ΥΕ ΙΙΒ—ΥΕ ΙΙΑ1 [περ. 140ς—αρχές 13ου αι. π.Χ.] ξεκινά» λέτε «η διαδικασία ένταξης και των δύο πόλεων στον πολιτισμικό ιστό του μυκηνναϊκού κόσμου». Κατά την πρώιμη Μυκηνναϊκή περίοδο η άνθηση των δύο πόλεων «προηγείται χρονολογικά της ακμής των ανακτορικών κέντρων της Αργολίδας και της μυκηνναϊκής “Κοινής”». Τι ακριβώς εννοείτε όταν μιλάτε για μυκηνναϊκό πολιτισμικό ιστό και μυκηνναϊκή «Κοινή»; Κατά τον 14ο και 13ο αιώνα π.Χ., οι οικισμοί της κεντρικής και νότιας πειρωτικής χώ-

06

ρας, πολλών νησιών του Αιγαίου και της Κρήτης, μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία (τέχνη, θρησκεία, τεχνολογία, υλικά αγαθά), καθώς και παρόμοια κοινωνικοπολιτική και οικονομική οργάνωση. Η διαδικασία διαμόρφωσης των κοινών αυτών χαρακτηριστικών δεν εξελίχθηκε ταυτόχρονα σε όλες τις περιοχές, αλλά εν πολλοίς επηρεάστηκε από τις τοπικές συνθήκες, γι' αυτό και είναι σημαντικό να εξετάζεται χωριστά και υπό το φως των συγκεκριμένων συνθηκών.

—Η προσάρτηση της Ελευσίνας στην Αθήνα παραπέμπει στη σχέση Ίκλαινας και Πύλου. Οι επισκέπτες της ανασκαφής σας στην Ίκλαινα, που έφθασε πλέον στο στάδιο της αναστίλωσης, εντυπωσιάζονται από το επιβλητικό Κυκλώπειο Άνδρρο, υποστίριγμα ενός κτιριακού συγκροτήματος με προεξάρχον ένα κτίριο δύο ή τριών ορόφων που υψωνόταν πάνω από τον οικισμό και πιθανότατα ήταν η έδρα του τοπικού άρχοντα. Από αυτό το κτίριο προέρχονται τα θραύσματα τοιχογραφιών «μινωικής πνοής». Αν και οι επισκέπτες δεν τα βλέπουν *in situ*, όπως ούτε την πινακίδα Γραμμικής Β, αρχαιότερη κατά 150–200 χρόνια από τις πινακίδες της Πύλου, έχουν άλλα ευρήματα να θαυμάσουν και να προβληματιστούν. Αναφέρομαι στα εξελιγμένα συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης και, κυρίως, στον αποθέτη, του οποίου έχετε τεκμηριώσει τη λατρευτική–τελετουργική χρήση. Μάλιστα, αφού επισημάνετε ότι πρόκειται για το πρώτο γνωστό έως σήμερα υπαίθριο ιερό των Μυκηναίων, υπογραμμίζετε τη σημασία μιας υπαίθριας λατρείας, «κοινοτικής» ή «δημόσιας», σε αντιδιαστολή με τη λατρεία εντός κτίσματος. Δεν ξέρω αν συμφωνείτε αλλά, για να κάνω μια μουσική αναλογία, θα έλεγα ότι τα παραπάνω ευρήματα είναι οι άριες της όπερας.

Κατ' αρχάς, επιτρέψτε μου να πω λίγα λόγια για την ιστορία της έρευνας στην Ίκλαινα. Η θέση ερευνήθηκε για πρώτη φορά από τον Σπ. Μαρινάτο κατά τη διάρκεια ολιγοήμερης ανασκαφής τον Ιούλιο του 1954, στο πλαίσιο των ερευνών που έκανε στη Μεσσηνία η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Μετά τον Μαρινάτο, η θέση ξεχάστηκε μέχρι τη δεκαετία του 1990, όταν ο καθηγητής Γεώργιος Κορρές την ενέταξε στον κατάλογο των παλαιών ανασκαφών του Μαρινάτου που έχρηζαν περαιτέρω έρευνας και μου πρότεινε να συνεχίσω την έρευνα. Έτσι ξεκίνησε το 1998 το ερευνητικό πρόγραμμα της Ίκλαινας («Iklaína Archaeological Project»), το οποίο διεξάγεται από τότε με την ευγενική άδεια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας και πάντα υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Από το 1998 μέχρι το 2006 ερευνήσαμε μια μεγάλη περιοχή 22 τετραγωνικών χιλιομέτρων γύρω από την Ίκλαινα, για να διαπιστώσουμε αν υπήρχαν άλλες μεγάλες θέσεις. Η συστηματική ανασκαφή στην ίδια την Ίκλαινα ξεκίνησε το 2008 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, με κάποια διαλείμματα για τη μελέτη και τη δημοσίευση του υλικού. Στην ανασκαφή συμμετέχουν κάπου 30 αρχαιολόγοι και ειδικοί επιστήμονες και θα ήθελα να αναφέρω και τη συμβολή της συζύγου μου, δρος Ντέμπορα Ρουσίλλο, που έχει αναλάβει όχι μόνο τη μελέτη των ζωοαρχαιολογικών καταλοίπων αλλά και την αντιμετώπιση πολλών πρακτικών προβλημάτων της ανασκαφής. Σε ό,τι αφορά τα αποτελέσματα των ερευνών μας, τα (εν πολλοίς απρόσμενα) ευρήματα πραγματικά συνθέτουν ένα μεγάλο ψηφιδωτό. Το ψηφιδωτό αυτό — η όπερα στην οποία εύστοχα αναφέρεστε — μας παρουσιάζει μια νέα εικόνα των μυκηναικών κρατών, αρκετά διαφορετική από εκείνη που ξέραμε μέχρι σήμερα. Τα εξαιρετικά αρχιτεκτονικά και άλλα ευρήματα της Ίκλαινας την καθιστούν μία από τις πιο σημαντικές θέσεις του μυκηναικού κόσμου, αλλά παράλληλα δημιουργούν νέα ερωτήματα και για τη γένεση και για τη λειτουργία του θεσμού του κράτους στην αρχαία Ελλάδα.

07

—Συναρπαστικά και ρηζικέλευθα είναι τα ευρύτερης εφαρμογής συμπεράσματα στα οποία σας οδήγησε η ανασκαφή της Ίκλαινας. Είμαστε στην ΥΕ

08

08

Σπαράγματα τοιχογραφιών από το Συγκρότημα του Κυκλώπειου Ανδρήρου με ναυτική σκηνή (αριστερά) και γυναικεία μορφή (δεξιά).
Φωτ.: Γ. Τσαϊρης.

09

Ίκλαινα. Άποψη της ανασκαφής από βόρεια. Αεροφωτογραφία.

**Η ΙΚΛΑΙΝΑ
ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙ
ΝΕΑ
ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗ
ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΓΙΑ
ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ
ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ
ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ
ΕΛΛΑΔΑ.**

ΠΗΒ περίοδο. Σκιαγραφείτε το πολιτικό τοπίο των μυκηνναϊκών χρόνων. Στο μεγαλύτερο μέρος τους, η Ίκλαινα λειτουργούσε ως πρωτεύουσα μιας ανεξάρτητης μικροπολιτείας. Διερευνάτε τα πρότυπα κατοίκησης και ιεραρχίας. Η προσάρτηση της Ίκλαινας στη μυκηνναϊκή Πύλο σας ωθεί να εξετάσετε τον σχηματισμό του κράτους στην αρχαία Ελλάδα. Εντοπίζετε μια δυναμική πολιτική ισορροπία που, όταν διαταράσσεται, οδηγεί στην ανάδυση των μινωικών και μυκηνναϊκών κρατών. Καταλογίζετε στις παλαιότερες ερμηνείες μια προκατάληψη υπέρ των λίγων κορυφαίων ανακτορικών χώρων παρά την ελλιπή τεκμηρίωσή τους και μια παράβλεψη της περιφερειακής διαφοροποίησης. Στην προσέγγιση αυτή αναγνωρίζετε «γενικά εξελικτικά πρότυπα», «στατικούς νεο-εξελικτικούς τύπους».

Το ρήμα «καταλογίζω» έχει αρνητική χροιά και δεν είναι πρόθεσή μου να κατακρίνω τις παλαιότερες ερμηνείες. Ήταν φυσικό η παλαιότερη ιστορική θεώρηση του μυκηνναϊκού πολιτισμού να είχε διαμορφωθεί υπό το βάρος των εντυπωσιακών ανακαλύψεων στα λαμπρά ανακτορικά κέντρα, αλλά και της νεο-εξελικτικής θεωρίας, η οποία κυριαρχούσε στη θεωρητική αρχαιολογία για μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι ανθρώπινες κοινωνίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε συγκεκριμένους τύπους (π.χ. «ηγεμονίες», «κράτη»), οι οποίοι εξελίσσονται από στοιχειώδεις σε πιο σύνθετους. Υπό το πρίσμα αυτό, για πολλά χρόνια πιστεύαμε ότι τα μυκηνναϊκά κράτη δημιουργήθηκαν στις αρχικές φάσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, όταν τοπικοί ηγεμόνες επέκτειναν τις ηγεμονίες τους ενσωματώνοντας σε αυτές τα εδάφη των γειτόνων τους και δημιουργώντας σύνθετες πολιτικές και κοινωνικές δομές, που με τη σειρά τους οδήγησαν στη γένεση των πρώτων κρατών. Σήμερα γνωρίζουμε ότι η παλαιότερη αυτή ιστορική θεώρηση δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Από τη μία πλευρά, δεν λαμβάνει υπόψη τα τεράστια τμήματα της κοινωνίας και της οικονομίας των Μυκηνναίων, τα οποία βρίσκονταν και λειτουργούσαν εκτός των ανακτόρων. Από την άλλη, νέες και πιο εξειδικευμένες θεωρητικές προσεγγίσεις μάς έχουν βοηθήσει να συνειδητοποιήσουμε ότι τα καλούπια μέσα στα οποία η νεο-εξελικτική θεωρία έβαζε τις ανθρώπινες κοινωνίες δεν απηχούν την πολυπλοκότητα και τον δυναμικό χαρακτήρα των κοινωνιών αυτών. Μπορεί, χάριν ευκολίας, να μιλάμε για «ηγεμονίες» ή «κράτη», όμως στην πραγματικότητα οι τύποι αυτοί δεν είναι απόλυτοι και στατικοί, αλλά σχετικοί και δυναμικοί, καθώς οι ανθρώπινες κοινωνίες εξελίσσονται, μεταλλάσσονται και αναπτύσσονται διαφορετικούς βαθμούς πολυπλοκότητας. Με άλλα λόγια, δεν μπορούμε πια να κάνουμε γενικές κατηγοριοποιήσεις των ανθρώπινων κοινωνιών (π.χ. «κράτη» ή «ηγεμονίες»), χωρίς να εξειδικεύουμε τα χαρακτηριστικά και τον βαθμό πολυπλοκότητας της πολιτικοκοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης κάθε κοινωνίας. Στην περίπτωση της μυκηνναϊκής Πύλου, τα στοιχεία από την Ίκλαινα φανερώνουν ότι το βασίλειο της Πύλου δεν δημιουργήθηκε στην αρχή της Μυκηνναϊκής περιόδου από την ενσωμάτωση προϋπαρχουσών «ηγεμονιών», αλλά στο τέλος της περιόδου, από τη βίαιη ενοποίηση κοινοτήτων, οι οποίες ίσως ήταν πόλεις-κράτη (καμία σχέση, βέβαια, με τις πόλεις-κράτη της ιστορικής περιόδου). Το συμπέρασμα αυτό μας οδηγεί σε άλλα συμπεράσματα: ότι το βασίλειο της Πύλου ήταν βραχύβιο (ίσως διήρκεσε μία ή δύο γενιές) και ότι αυτή η βραχυβιότητα ευθύνεται για ορισμένα από τα δομικά του χαρακτηριστικά, όπως η μερική αποκέντρωση, η αλληλοεπικάλυψη διοικητικών αρμοδιοτήτων και η πολιτική αστάθεια. Στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, εάν συγκρίνουμε τις εξελίξεις στην Πύλο με εκείνες σε άλλες περιοχές της Ελλάδας διαπιστώνουμε σημαντικές διαφορές: π.χ. στην Αργολίδα τα ανακτορικά κέντρα δημιουργήθηκαν νωρίτερα απ' ό,τι στη Μεσσηνία, ενώ στην Κορινθία ανακτορικά κέντρα δεν φαίνεται να αναπτύχθηκαν ποτέ. Η ουσία είναι ότι τα γενικά εξελικτικά θεωρητικά μοντέλα είναι χρήσιμα για κάποιες βασικές κατηγοριοποιήσεις, αλλά για να εξηγήσουμε και να κατανοήσουμε σωστά την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών χρειάζονται εξειδικευμένα μοντέλα, τα οποία θα πρέπει να αναπτύσσονται με βάση τα δεδομένα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής. ■